

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

העברית ואחיותיה *

הפול יודעים, שהעברית שפה שמית היא. מה הן אפוא שפות שמיות, במה הן דומות זו לזו השפות השמיות? המונח עצמו, כלומר "שפות שמיות", משפחת השפות השמיות, נוצר במאה השמונה עשרה ע"פ הכתוב בבראשית פרק י', בפרק המתחיל במלים "ואלה תולדות בני נח". אולם ההרגשה, כי שפות כגון הערבית, העברית והארמית שפות דומות מאוד הן זו לזו, שררה בקרב דוברי שפות אלה עוד בזמנים קדומים. בימי הביניים היו היהודים בעמדה מצוינת, שאפשרה להם לתהות על הקשר בין שפות אלה, שכן המלומדים היהודיים בארצות האיסלאם שלטו בעת ובעונה אחת בשלוש השפות השמיות האלה. העברית לשון המקרא והמשנה, הארמית — לשון התלמודים והתרגום, והערבית — שפת התרבות השליטה בזמנם ואף לשון תקשורת, ועפ"ר גם שפת אמם של מלומדים אלה. ואמנם מקרב יהודים אלה קם במאה השמינית לסה"נ ר' יהודה אבן קוריש, איש צפון אפריקה, וכתב את איגרתו המפורסמת כ"רסאלת בן קוריש", שנשלחה אל קהילת יהודי פאס. באיגרת

* ותיחות ששודרו ב"שדורני ישראל" בחודשי מרחשוון—כסליו תשל" במדור "שבילי לשון".

זו ערך המחבר רשימות של מלים משותפות לארמית ולעברית. או לעברית ולערבית, ואף את המשותפות ללשון חכמים וללשון המקרא בתוך העברית עצמה. הרשימות הללו מהוות עיון שיטתי ראשון בבלשנות השמית המשווה. גם בעולם הנוצרי הבחינו מלומדים בשיתוף הלשונות השונות עוד לפני תקופת הרנסאנס, אולם חושם הבלשני לא היה מפותח כחושם של בן קוריש ושאר המדקדקים היהודים, כי על כן לגבי המלומד היהודי היו שלוש שפות אלה גם יחד שפות החיים, ולא דווקא לשונות־ספר. במערב דובר לעתים קרובות, עד לסף העת החדשה, על שפות מזרחיות, ובאה נכללה, למשל, השפה הפרסית. אולם אנו יודעים, שהפרסית אינה שפה שמית כלל, ואע"פ שקלטה הפרסית מלים ערביות לרוב עם עליית האיסלאם, הרי נשארה שפה הודו־אירופית לכל דבר. מה הוכחה בדינו אפוא, כי שפה א' ושפה ב' בנות משפחה לשונית אחת הן?

בראש וראשונה דמיון של מלים רבות בשתי השפות. אולם זה עתה ראינו, שאין שיתוף המלים קנה־מידה מדעי ובטוח, שכן קיימות שפות, השואלות אחת מרעותה בסיטונות, אע"פ שאין כל קרבת משפחה ביניהן. הזכרתי את שאירע בלשון הפרסית, ששאלה מלים רבות מערבית. אפילו העברית עצמה שאלה מאות מלים מן היוונית בתקופת בית שני, אך הדבר הזה לא שינה במאומה את אופייה היסודי, ונשארה — כשהייתה — שפה שמית.

גם דמיון בתחום התחביר חשוב לקביעת שייכותן של לשונות לקבוצות או משפחות לשוניות; ואמנם ידוע, כי

לשפות השמיות יש תכונות תחביריות המיוחדות להן. אבל גם כאן על החוקר לנהוג זהירות, כי יש ושפות לא-אחיות מבחינה בלשנית משפיעות זו על זו גם באשר לתחביר, ואין לך דוגמה טובה לכך מן המתרחש כיום לנגד עינינו בעברית הישראלית. כולנו יודעים, כי תכונות מסוימות, האופייניות ללשון האנגלית (או ללשונות אירופיות חשובות אחרות), מסתננות בלי הרף אל תוך לשון העיתונות והרדיו כאן. יש מתרגמים המעבירים מבנה תחבירי כלשונו וכסדרו, והדבר מתפשט בין דוברי הלשון, וכבר גינו הז"ל דרך זו כשאמרו, כי "המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי".

מה שמאפיין במיוחד את השפות השמיות השונות ועושה אותן משפחה אחת, היא העובדה שרוב המלים בשפות אלה בסיסן שלוש עיצורים. הכל יודעים, כי המלים תכתובנה, תכתוב, מכתבה, פתובת וכיו"ב — כולן בנויות משלושת העיצורים כתב, וכך הוא המצב בשאר השפות השמיות.

הוכחה נוספת לקרבתן הפנימית, הבסיסית, של לשונות אלה הריהי אותה תופעה הקרויה מעתק ההגאים. אם אנו מוצאים, שההגאים בשפות שונות יש ביניהם הקבלה שיטתית ומוחלטת (או כמעט מוחלטת), הרי לפנינו שפות, שהמשותף להן הוא יותר מסתם שאילה או השפעה, והרינו רשאים לומר, שאלו שפות בנות משפחה אחת. הנה דוגמה: אם אני מוצא, שיש מלים רבות, שבעברית באה בהן האות ז, ובארמית האות ד, מיד אני חושש, שאין אלה דברים שבמקרה. אם אני בודק את מקבילותיהן של מלים אלה

בערבית, הריני מגלה, שכל מלה, או כמעט כל מלה, אשר בעברית באה בה האות ז, ובארמית האות ד — בערבית תבוא על מקומן האות ד¹. עתה נעשית הכרה זו לוודאות, ואני אומר, ששלוש שפות אלה בנות משפחה אחת הן.

האם יש בידנו להביא דוגמה של מעתק הגאים כזה? דוגמאות נמצא לרוב. המלה זהב, היא דהב בארמית, זהב² בערבית. למלה כזב העברית מקבילה המלה כדבא בארמית, פֻּדֵב³ בערבית. זרוע בעברית מקבילה לה דרעא בארמית, דֻּרְעֵא⁴ בערבית, ואפילו מלה פשוטה כמו זה/ז מקבילה לה בארמית המלה דא, ובערבית דא או הדא⁵.

אם נוסיף לבדוק, נגלה סתירה כביכול. הנה אנו מוצאים שיש מלים רבות, שבעברית מופיעה בהן האות ז, ובארמית לא ד, כמצופה, אלא דווקא ז כבעברית. כך, למשל, אני מוצא זמן בעברית, זמנא בארמית; רמז בעברית, רמיזא בארמית. מה קרה כאן? — אני שואל את עצמי — ומה פשר אי־הקביעות הזאת? התעלומה נפתרה, ברגע שאני פותח מלון ערבי ומוצא שם בכל המלים האלה, שגם בעברית וגם בארמית יש בהן ז, אף בערבית מופיעה האות ז⁶, ולא ד. זמן בערבית היא זמאן או זמן⁷; רמז היא רמז⁸. אמור מעתה: אין כאן חוסר עקיבות, אלא לפנינו שתי מערכות שונות, שכל אחת מהן לעצמה עקיבה בתכלית העקיבות.

1. ذ 2. ذهب 3. كذب 4. ذراع 5. ذا, هذا 6. ز

7. زمان, زمن 8. رمز

מובן, הדוגמה שהבאתי בעניין האות ז אינה מיוחדת במינה. כל אות מאותיות לשוננו, כל עיצור וכל תנועה, יש להן מקבילות „שיטתיות“ בשפות השמיות האחרות.

עד כה נזכרו שלוש לשונות שמיות בלבד: עברית,

ארמית, ערבית. מה הן הלשונות השמיות האחרות?

בעצם כל אחת מן השפות השמיות הריהי שם כולל לקבוצה של בנות־שפה או דיאלקטים. בעברית עצמה יש גם לשון מקרא וגם לשון חז"ל, והעברית אף היא שייכת לקבוצה לשונית הנקראת הקבוצה הכנענית. לקבוצה זו שייכות הכתובות הפניקיות והפונייות, ואולי גם אותה שפה שנתגלתה לראשונה בשנת 1928, היא השפה האוגריתית. שפה זו — כמוה כאפדית — נכתבת בכתב היתדות, אך בניגוד לאפדית אין הסימן הבודד מסמן באוגריתית הברה, אלא דווקא אות ממש, כבשאר השפות הכנעניות. חשיבותה של האוגריתית גדולה לחקר הספרות המקראית ובעיקר שירת המקרא.

אם הזכרתי את האפדית, אימר כמה מלים עליה. כאמור, זוהי הלשון של כתב היתדות, ושימושה היה בארץ בבל. יש בידינו שפע של מסמכים בשפה זו, וחשיבותה לחקר הבלשנות השמית עלתה בעשרות השנים האחרונות.

גם הערבית היא שם לקבוצה של שפות, ואפילו יש שתי קבוצות שפות ערביות. הקבוצה האחת נקראת הערבית הצפונית, שאליה שייכות לשונותיהן של שכנינו. היא נחלקת לשפה הספרותית, הכתובה, ולשפות המדוברות, כלומר הלהגים השונים שבארצות הערביות השונות.

ואשר לארמית: יש ארמית עתיקה שאנו מוצאים אותה בכתובות, ויש ארמית יותר מאוחרת הנקראת הארמית הממלכתית. לארמית ממלכתית זאת משייכים את הספרים הארמיים שבמקרא, וכן את כתבי יב, שנמצאו במצרים.

הארמית היהודית שאחר המקרא אף היא אינה אחידה. יש ארמית של התלמוד הירושלמי, הנקראת ארמית גלילית, והקרובה לארמית של השומרונים ושל נוצריי א"י. יש ארמית של התלמוד הבבלי, שקרובות לה המנדאית והסורית. בכל סוגי הארמית היהודית יש השפעה גדולה של העברית. ולבסוף יש ארמית נבטית שבה רבה השפעתה של הערבית.

וכיוון שהזכרתי קודם את הערבית הצפונית, אחזור ואומר שיש ערבית דרומית, אבל שפה זו לא שרד ממנה הרבה, מלבד מספר כתובות בדרום ערב. לשפה זאת יש שייכות וקרבה לשפות האתיופיות, שגם הן שפות שמיות. ולא אמנה כאן את כל הלשונות ובנות-הלשונות השמיות.

(המשך יבוא)